

Гульні са словамі, гукамі, рыфмамі. “Упартыя” словы

К пяці гадам дзеці дашкольнага ўзросту ўжо даволі трывала засвойваюць граматычныя формы роднай мовы і свабодна іх выкарыстоўваюць. Але паколькі беларуская мова (як і руская) мае складаную сістэму граматычных правіл, на працягу ўсяго дашкольнага дзяцінства, калі ідзе актыўны працэс засваення граматычных сродкаў, у маўленні дзяцей сустракаецца шмат граматычных памылак.

Даследчыкамі дзіцячага маўлення вызначаны шэраг граматычных форм, якія ўяўляюць цяжкасці для рускамоўных дзяцей¹. Тыповыя памылкі ў маўленні дзяцей, для якіх роднай з’яўляецца беларуская мова, сістэматычна не вывучаліся. Але з назіранняў за беларускім маўленнем дашкольнікаў можна зрабіць выснову, што дзеці часта змяняюць незмяняльныя назоўнікі (на піяніне, у паліце), замяняюць род назоўніка (адзін рукавіц), няправільна ўжываюць лік назоўнікаў (адна санка, зачыні дзверу), дапускаюць памылкі ва ўжыванні некаторых дзеяслоўных форм (насю, хадзю), у чаргаванні зычных у аснове назоўніка (вухі, вокі) і інш. Шмат граматычных памылак у маўленні дашкольніка абумоўліваюцца ўплывам рускай мовы (расказваць па малюнкам, гуляць з татай).

Ніжэй прыводзяцца сцэнарыі актывізуючых зносін з дзецьмі пад агульнай назвай “Упартыя словы”, мэта якіх- звярнуць увагу дзяцей на тое, што некаторыя словы не змяняюцца ў маўленні.

Маё паліто

Матэрыял. Прадметны малюнак з выявай паліто. Набор сюжэтных карцінак: Мама прышывае гузікі да паліто. Дзяўчынка дома надзяе паліто. На вешалке ў гардэробе вісіць некалькі дзіцячых паліто. Дзяўчынка стаіць побач. Дзяўчынка здымае паліто, збіраецца вешаць яго на вешалку².

Арганізацыя. Педагог паказвае дзецям прадметны малюнак, просіць назваць, што на ім намалявана. (Паліто.)

¹ Бородич А.М. Методика развития речи детей. М., 1981. С. 115-116; Баршай Д.О. О грамматических ошибках в речи детей // Дошкольное воспитание. 1974. № 5. С. 85-87.

² Для заняткаў са словамі *паліто, піяніна, радыё, кіно* можна скарыстаць малюнку з вучэбнага нагляднага дапаможніка: Старжинская Н.С. Учись говорить правильно. Минск., 2005

- У каго з вас ёсць паліто? А калі вы падрасцеце, ці вырасце разам з вамі паліто? Канешне, не! Вось якую гісторыю, што адбылася з адным хлопчыкам, раскажаў грузінскі паэт Т.Хаўтасі:

Гарую, бо стала малое
Маё паліто.
І цяпер
У хаце сяджу сіратою,
Злуюся, як злоўлены звер.
Сто раз я яго апранаю,
У люстэрка гляджу –
Як і што? –
Чаму,
Калі я падрастаю,
Маё не расце паліто?

- Чаму хлопчык гараваў? Так, ён сядзеў у хаце, злаваўся, таму што паліто стала яму малое, і ён не мог пайсці пагуляць. Што ён рабіў? (Апранаў паліто і глядзеў у люстэрка, ці не падрасло яно разам з ім.)

- Слова “паліто”- незвычайнае слова. Яно вельмі упартае. Ніяк не хоча змяняцца. Якія б сказы мы не складвалі з ім, заўсёды будзем гаварыць аднолькава – паліто.

Выкладвае перад дзецьмі па чарзе сюжэтныя малюнкi, прапануе закончыць сказы: “Дзяўчынка надзяе сіняе ... (Паліто.) На вешалке вісяць дзіцячыя ... (Паліто.) Можна сказаць: На вешалке шмат дзіцячых ... (Паліто.) Давайце паспрабуем іх палічыць: Адно ... (Паліто.) Два ... (Паліто.) Тры ... (Паліто.) І г.д. Дзяўчынка здымае ... (Паліто.) Адарваліся гузікі ў ... (Паліто.). Мама прышывае гузікі ... (Да паліто.)”.

Па гэтых жа малюнках педаг задае дзецям пытанні тыпу: “Якія кішэні ў паліто? Які каўнер у гэтага паліто? Рукавы ў гэтага паліто з манжэтамі або без?” І да т.п.

- Зараз мы з вамі разам прыдумаем жарты-чыстагаворкі пра паліто. Я пачну, а вы заканчвайце:

То-то-то – многа ... (паліто).

То-то-то – купілі ... (паліто).

То-то-то – у хлопчыка ... (паліто).

То-то-то – хлопчык ў ... (паліто).

То-то-то – кішэні ў ... (паліто).

То-то-то – няма ... (паліто).

- Прыдумайце самі чыстагаворкі пра паліто. (Адказы дзяцей.)
Малайцы!

Строгае піяніна

Матэрыял. Музычныя цацкі (металафон, піяніна, барабан, бубен, званочак і інш.). Прадметныя малюнкi з выявамі скрыпкі, балалайкі, барабана, гармоніка, цымбал, баяна, піяніна. Набор сюжэтных карцінак: Каля сцяны стаіць піяніна, на піяніна – ваза. Дзяўчынка іграе на піяніна. Кот выглядвае з-за піяніна. Собачка на задніх лапках спрабуе дастаць да клавішаў піяніна³..

Арганізацыя. Выхавальнік прапануе пагуляць у гульню “Пазнай па гуку”: “Заплюшчыце вочы. На чым я зараз іграю? (На барабане.) А зараз? (На металафоне)” І г.д.

- Якія яшчэ музычныя інструменты вы ведаеце? (Адказы дзяцей.)

- Малайцы. А ці адгадаеце вы мае загадкі пра музычныя інструменты? (Загадвае загадкі, паказваючы малюнкi-адгадкі пасля таго, як загадка адгадана. У выпадку, калі дзеці адчуваюць цяжкасці пры адгадванні, малюнак выкарыстоўваецца ў якасці падказкі.)

Хто плачам

Душу кранае,

А слёз пры гэтым

³ Для заняткаў са словамі *паліто, піяніна, радыё, кіно* можна скарыстаць малюнкi з вучэбнага нагляднага дапаможніка: Старжинская Н.С. Учысь гаворить правильно. Минск., 2005

Не мае? (Скрыпка) У. Карызна

Можа, гэта тры сасны?

Можа, гэта тры струны?

Хто так міла грае?

Хто з вас, дзеткі адгадае? (Балалайка). У. Карызна

Сам я голы і пусты,

але голас мой густы,

і усім у страю

я каманду падаю. (Барабан). Н. Пілевіч

Хто не жанчына, а спявае

Так, што сляза ў вачах гуляе,

А сыпне польку-трапятуху,

Не ўседзіш, брат, - не хопіць духу! (Скрыпка) У. Карызна

Гэта што за скрынка,

Скрынка-весьялінка?

Як яе я расцягну,

То адразу заскачу. (Гармонік)

У. Карызна

Вось загадка для Анрдэйкі:

Там і шпалы ёсць і рэйкі,

Малаточкі па іх б'юць

І мелодыю вядуць. (Цымбалы.)

У. Мацвеенка

То таўсцее, то худзее,

На каленях плача,

А хто чуе – не бядуе:

- Усе музычныя інструменты вельмі прыгожа гучаць. А які музычны інструмент самы вялікі? (Раяль, піяніна.) Так, піяніна вялікае па памеры. Калі розныя музычныя інструменты пачалі хваліцца, як добра яны іграюць, піяніна адказала так:

- Не хваліцеся замнога, -

Піяніна кажа строга. –

Карыстаюся даверам –

Хто мне пара

Па памеры.

Гучных струн

Хто столькі ж мае?

Мяне кожны паважае.

В. Л у к ш а

- Як адказала піяніна? (Строга, важна.) Так, піяніна строгае, а слова “піяніна” – упартае. Якое вы ведаеце ўпартае слова? (Паліто.) Чаму яно ўпартае? (Яно не змяняецца.) Слова “піяніна” таксама не змяняецца. Мы гаворым: іграем на *піяніна*, будзем іграць на *піяніна*, *піяніна* стаіць у зале.

Выкладвае перад дзецьмі па чарзе сюжэтныя малюнкi, прапануе закончыць сказы: “Каля сцяны стаіць ... (Піяніна.) Ваза стаіць на ... (Піяніна.) Дзяўчынка іграе на ... (Піяніна.). Кот схаваўся за ... (Піяніна.) Кот выглядвае з-за... (Піяніна.) Сабачка вырашыў паіграць на ... (Піяніна.) Сабачка хоча дацягнуцца да клавiшаў ... (Піяніна.)”

- Давайце і мы нібы паіграем на піяніна.

Дзеці разам з настаўнікам імітуюць ігру на піяніна (пастукваючы пальцамі абедзвюх рук па сталах) і спяваюць якую-небудзь знаёмую мелодыю.

Спрытны кенгуру

Матэрыял. Прадметны малюнак з выявай кенгуру, набор сюжэтных карцінак: Кенгуру ў скачке, відаць яго доўгія заднія ногі і хвост. У кенгуру ў сумцы сядзіць дзіцяня. На фоне пейзажа знаходзіцца статак кенгуру.

Арганізацыя. Педагог, паказваючы малюнак з выявай кенгуру, расказвае:

- У далёкой Аўстраліі жыве незвычайная жывёла. Хто гэта? (Кенгуру).
(Паказвае наступны малюнак) Паглядзіце, як высока і далёка скача ...
(кенгуру). Давайце развучым вершык пра кенгуру:

Кенгуру,
Кенгуру
Спрытна скача ўгару.
І ўгару
і ў даўжыню.

Я яго не даганю. А. В о л ь с к і

- Паглядзіце: доўгі хвост і доўгія заднія ногі ў ... (кенгуру). А пярэднія ногі якія? (Кароткія.) Значыць, кароткія пярэднія ногі ў ... (кенгуру).

- Хто заўважыў, як мы казалі: спрытна скача... (кенгуру), доўгія заднія ногі ў ... (кенгуру). Ці змяняецца слова “кенгуру”? Якое гэта слова? (Упартае.)

- На жываце ў кенгуру нібы кішэнь. Называецца сумка. Хто гэта так утульна ўстроіўся ў сумцы на жываце? (Паказвае адпаведны малюнак.) У сумцы на жываце сядзіць маленькае... (Кенгуру.) Гэта дзіцяня ... каго? (Кенгуру.). Як называецца дзіцяня кенгуру? У кошкі – кацяня, у лісы – лісяня, а ў кенгуру ... (Кенгураня.). Хто помніць вершык пра кенгураня і яго ўтульную кватэру?

Утульная кватэра
У кенгураняці.
Такая дастаецца
Не кожнаму дзіцяці.

Пра якую кватэру ідзе размова? (Пра сумку мамы-кенгуру.)

І вельмі рада мама:

Дзіцятка побач з ёю.

Пакуль яму не цесна,

Яно яшчэ малое.

І. Г е л е р

- На паляне сабралася многа ... (Кенгуру.) Можна сказаць, на паляне статак ... (Кенгуру) Бачыце, мы кажам “адзін кенгуру”, а многа таксама ... (Кенгуру.) Так, многа кенгуру. Гэта трэба запомніць.

Вось які жартоўны верш напісаў пра кенгуру паэт Уладзімір Марук:

Спрытна скачуць

Пад гару

Цыбатыя кенгуру.

Вунь смяюцца на гары

Вясёлыя кенгу –ры.

Не! Не так гавары,

І з гары,

І пад гару

Трэба мовіць –

Кенгуру.

- Давайце развучым апошнія радкі:

І з гары,

І пад гару

Трэба мовіць –

Кенгуру.

Языка не мае, а гаворыць і спявае

Матэрыял. Прадметны малюнак радыё, набор сюжэтных карцінак: Тата купляе ў магазіне радыёпрыёмнік. На паліцы стаіць радыё. Бабуля слухае радыё. Дзеці танчаць пад музыку па радыё.

Арганізацыя. Педагог пачынае з загадкі Васіля Жуковіча:

Жыве ў нас дома,

А ўсё яму вядома,

Языка не мае,

А гаворыць і спявае. (Радыё ці тэлевізар.)

- Што большае – радыё ці тэлевізар? (Радыё маленькае, а тэлевізар – вялікі.)

- А вось іншая загадка, якую склаў паэт Ніл Гілевіч:

Невялікае,

Без'языкае,

Не есць,

Не п'е,

А гаворыць

І п'е.

- Ці падобныя гэтыя загадкі? Так, у першай загадцы гаворыцца: “языка не мае, а гаворыць і спявае”, і ў другой падобныя словы: “без'языкае, не есць, не п'е, а гаворыць і п'е”. Але ў загадцы Ніла Гілевіча пра прадмет сказана: “невялікае, без'языкае”. Пра што можна так сказаць, пра радыё ці тэлевізар? (Пра радыё.) А як казалі б пра тэлевізар? (Невялікі, без'языкі.)

Выхавальнік паказвае дзецям малюнку і прапануе закончыць сказы: “Тата купіў у магазіне ... (Радыё.) Можна сказаць “радыёпрыёмнік”. Тата паставіў на паліцу ... (Радыёпрыёмнік.) Перадаюць навіны па ... (Радыё.) Бабуля слухае ... (Радыё.) Зараз перадаюць музыку па ... (Радыё.) Дзеці танчаць пад музыку па ... (Радыё.) Сумна жыць без ... (Радыё.)”.

- Ці змяняецца слова *радыё*? Якое гэта слова? (Упартае.)

Ці ж гэта не казка?

Матэрыял. Прадметныя малюнку з выявамі тралейбуса, трамвая, аўтобуса, метро. Сюжэтныя малюнку з выявамі метро: На вуліцы ўваход у метро, знак **М**. Эскалатар у метро. Станцыя метро, стаяць людзі, падыходзіць поезд. Пасажыры едуць у вагоне метро.

Арганізацыя. Педагог прапануе дзецям пагуляць у гульні “Падкажы слоўца”. Загадвае загадкі А. Емельянава:

За драты трымаецца,
Часам — спатыкаецца.
Ды падкруціць весялей вус
І бяжыць далей ... (*тралейбус*).

Ён бяжыць
Па рэйках гулкіх.
На прыпынку
Не зявай —
Не дагоніш.
Вельмі хуткі
Працаунік —
Стары—... (*трамвай*).

У тралейбуса, трамвая
Есць і трэці брат.
Хто знае?
Ён людзей таксама возіць
На прыпынку затармозіць,
І глядзіш — няма натоўпу.
Здагадаліся?
... (*Аўтобус*).

Калі хто спяшаецца,
Калі хто спыняецца,
Толькі папрасі —
Падвязе ... (*таксі*).

Пасля адгадвання кожнай загадкі (а пры неабходнасці ў якасці падказкі) выхавальнік паказвае адпаведныя малюнкi і ставіць іх на дошку.

- Як назваць ўсё адным словам? (Транспарт.) Які гэта транспарт? Ён рушаецца па зямлі, таму называецца ... (Наземным.)

- А зараз паслухайце пра яшчэ адзін від транспарту. Пра яго расказваецца ў вершы Ганны Івановай:

- Мама!

Казку раскажы!

Калі ласка,

раскажы!

Чуеш –

Калі ласка!

- Будзе табе казка!

Толькі для пачатку

адгадай загадку:

дзе

святло, як серабро,

лесвіца –

што птушка?

- Ты спытала пра метро?

- Правільна,

дачушка!

Скажы,

Мая краска:

ці ж гэта не казка?

- Так!

- А калі так –

Вось табе пятак. Па-

е –

ха-

лі!

- Пра які від транспарта расказала мама? Хто помніць, якую загадала мама загадку пра метро? (“Дзе святло, як серабро, лесвіца – што птушка?”) Хто з вас ездзіў у метро?

Педагог показвае першы сюжэтны малюнак з набору, просіць паглядзець на яго і закончыць сказ: «На вуліцах Мінска прыкметныя станцыі ... (Метро.) Яны абазначаны літарай ... паглядзіце, якой? (М)».

Далей выхавальнік паказвае наступны малюнак прапануе адгадаць загадку:

Шлях мой проты,

Нават тупкі:

За прыступкаю –

Прыступка.

Лесвіца ўгару ўзлятае

А прыступкі хтось глытае. К.Камейша, М.Маляўка

Пытаецца: «Пра якую лесвіцу гаворыцца ў вершы?» (Пра эскалатар. Гэта незвычайная лесвіца ў метро: яна сама рухаецца, станеш на прыступку – і едзеш.)

- Як гаворыцца пра гэтую лесвіцу ў загадцы з верша Ганны Івановай? (“Лесвіца, што птушка”).

Дарослы прапануе закончыць наступны сказ: «Мы спускаемся па лесвіцы-эскалатары ... (у метро)»,

Далей, разглядаючы трэцюю карцінку, дзеці заканчваюць сказы: «Людзі чакаюць поезд на пероне ... (метро)», «Пад’яджае поезд да станцыі ... (метро)».

Выхавальнік працягвае:

Назад не аглядацца

І не лавіць варон!

Поезд адпраўляецца,

Просім у вагон! (В. Вітка)

- Што значыць “не лавіць варон”? (Адказы дзяцей.) Калі сядзеце ў поезд метро, трэба быць вельмі ўважлівым, каб не ўпасці, каб зашчамілі дзверы. Хто чуў у метро аб’яву пра дзверы? (“Асцярожна, дзверы зачыняюцца!”)

Па чацвёртым малюнку дзеці складаюць або заканчваюць сказы: «Пасажыры едуць у вагоне ... (метро)»; «Вельмі зручны від транспарта - ... (метро)».

Педагог удакладняе: «Да якога віду транспарта адносіцца метро? Яно рухаецца пад зямлёй, значыць ...» (Да падземнага.)

- Метро – падземны від транспарта, слова *метро* якое? (Упартае, яно не змяняецца.)

Выхавальнік прапануе дзецям дадаць слова ў новым вершы-загадцы:

Прыехаў я да дзязкі у горад з вёскі,
Сустрэў мяне ён з радасцю, па-свойску.
Штодзённа на экскурсіі вадзіў,
Паказваў ўмат сталічных розных дзіў.
Ці вы ў падземным горадзе былі?
Мільгаюць ліхтары, як матылі,
Калі ляцяць праз цемру цягнікі,
Крамсаючы зляжалыя вякі.
Дзівіўся я, а дзязкі мой Пятро
Тлумачыў:

- Гэта, брат ... (метро). Хв. Гурыновіч

У чароўнай цёмнай зале

Матэрыял. Прадметны малюнак з выявай кінатэатра. Наборы сюжэтных карцінак: Розныя звяры ідуць у кіно (намяляваны кінатэатр з надпісам «Кіно»); У кіназале звяры глядзяць кіно. Звяры выходзяць з кіно. Воўк і заяц здымаюцца ў кіно.

Арганізацыя. Педагог прапануе паслухаць верш-загадку Хведара Гурыновіча і дадаць у ім апошнія слова:

У чароўнай цёмнай зале
Нам мультфільмы паказалі.
Гэта вам не тэлевізар -

На сцяне экран вялізны,
Ён на ўсю сцяну, бадай.
Дзе такое?

Адгадай!

Ты ўздыхаеш: “Як даўно
Не хадзілі мы ... (ў кіно).

Выхавальнік пытаецца ў дзяцей, ці хадзілі яны ў кіно? Цідаўно гэта было? Паказвае дзецям малюнку і прапануе закончыць сказы: “Звяры ідуць у ... (кіно)”. “Воўк ідзе ... (у кіно)”. “Ліса ... (ідзе ў кіно)”. “Усе звяры сядзяць у кінатэатры і глядзяць ... (кіно)”. “Пасля заканчэння звяры ідуць з ... (кіно)”. “Здымаецца фільм «Ну, пагадзі!»». Воўк і заяц здымаюцца ў ... (кіно)”.

Педагог звяртае ўвагу дзяцей на слова *кіно*:

- Ці змяняецца слова кіно? Якое гэта слова? (Упартае.) Якія яшчэ ўпартыя словы вы ведаеце?

Выхавальнік прапануе дзецям прыдумаць чыстагаворкі са словам кіно і пагуляць у лапатушкі. Адно дзіця задае пытанне, другое адказвае:

Но-но-но – хадзілі ў кіно? - Но-но-но – хадзілі ў кіно.

Но-но-но – глядзелі мы кіно? - Но-но-но – глядзелі мы кіно.

Но-но-но – цікавае кіно? - Но-но-но – цікавае кіно.

Но-но-но – пайшлі дамоў з кіно? - Но-но-но – пайшлі дамоў з кіно.